

ความสุขมวลรวม

ประชาชาติ

พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.

อธิการบดี

มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในโอกาสรับอาราธนาเยือนประเทศภูฏาน

วันที่ ๒๑-๒๔ มีนาคม ๒๕๕๘

.....
“ภูฏาน” หวังขึ้นขึ้นเป็นประเทศ “เกษตรอินทรีย์ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์” ชาติแรกในโลก (<http://www.photoontour.com>)

ขอเจริญสุขสวัสดิ์แด่ท่านสาธุชน ผู้ชม ผู้ฟัง ทุกท่าน ขณะที่นั่งบรรยาย
อยู่นี้ เป็นช่วงเวลาเช้าตรู่ของวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๘ สถานที่ก็คือเมือง
พาโร (Paro) ประเทศภูฏาน (Bhutan) หรือ “ภู-ฐาน”^๑ เวลาเข้าอย่างนี้อากาศ
หนาวเย็นในขณะที่บ้านเรานั้นเข้าสู่ฤดูร้อน แต่เนื่องจากว่าที่นี่เป็นเมืองที่ตั้งอยู่
เชิงเขาหิมาลัย พื้นที่เป็นภูเขาสูงทั้งหมดและแม้จะเป็นพื้นที่ราบแต่ก็ยังคงสูงกว่า
ระดับน้ำทะเลที่บ้านเราไม่ต่ำกว่า ๒ กิโลเมตรจึงทำให้อากาศหนาวเย็นและ
ออกซิเจนเจือจาง โดยเฉพาะตอนขึ้นไปบนยอดเขาหรือที่สูงๆ ถ้าเดินเร็วๆ จะ
หายใจไม่ทัน ถ้าให้สวดมนต์ทันทีอาจจะล้ม สวดต่อไปไม่ได้ ร่างกายต้องปรับตัว
เข้าตำราที่ว่า “ยิ่งสูงยิ่งหนาว” เพราะว่าอยู่ในที่สูงห่างจากระดับน้ำทะเล
อากาศหนาวเย็นทีเดียว

เหตุที่เดินทางมาที่ประเทศภูฏานในครั้งนี้ ก็เพราะต้องมาตามคำอาราธนา
ของรัฐบาลประเทศภูฏาน โดยทางท่านประธานศาลสูงสุดหรือประธานศาลฎีกา
ของประเทศภูฏาน (Chief Justice of Bhutan) คือท่านเชอชิง วังชุก (Dasho
Tshering Wangchuk) พร้อมกับท่านอดีตประธานศาลฎีกาของประเทศภูฏาน
คือ ท่านโสนัม ทับเก (lyonpo Sonam Tobgy) ได้ส่งจดหมายอาราธนาและเชิญ
คณะของทางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มาเยือนประเทศภูฏาน
อย่างเป็นทางการ คณะของเรารวม ๑๐ ชีวิตจึงได้ออกเดินทางจากประเทศไทยใน
เช้าของวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๘ โดยเดินทางมาอยู่ที่ประเทศนี้เป็นเวลา ๓ วัน

^๑ ชื่อทางการคือ ราชอาณาจักรภูฏาน (Kingdom of Bhutan)

ในการเดินทางมาภูฏานนั้น ถ้าไม่มีการเชิญอย่างเป็นทางการจากรัฐบาลภูฏานแล้ว ค่อนข้างจะต้องมีการเตรียมการมาก เพราะรัฐบาลประเทศนี้ไม่เปิดประเทศให้นักท่องเที่ยวทั่วไปได้เข้ามา (มีรายละเอียดซึ่งจะเล่าต่อไป) เมื่อคณะของเราเดินทางมาจากสนามบินสุวรรณภูมิ เครื่องบินได้ลงจอดที่สนามบินโคลกัตตา (Kolkatta airport) เมืองโคลกัตตา (Kolkatta)^๒ ไม่มีสายการบินอื่นเข้าประเทศภูฏานนี้ มีสายการบินของประเทศนี้เท่านั้น^๓ เพราะเหตุใดก็จะได้ทราบต่อไปอีกเหมือนกัน

เมื่อเดินทางมาแวะกลางทางที่โคลกัตตา และบินต่ออีกไม่ถึงชั่วโมงจากโคลกัตตามาถึงสนามบินแห่งเดียวที่สามารถรองรับสายการบินขนาดใหญ่ได้ คำว่าขนาดใหญ่ คือ เครื่องบินที่มีผู้โดยสารประมาณไม่เกิน ๑๕๐ คน สามารถนำเครื่องลงได้ เป็นเครื่องบินขนาดเล็กแต่ระดับนานาชาติมาลงที่สนามบินพาโร (Paro airport) เป็นสนามบินที่ค่อนข้างจะทำให้ผู้โดยสารตื่นเต้นเร้าใจเวลาจะลง เพราะว่าบินเลียบในหุบเหวในช่องเขาลงมา มันไม่มีทางอื่นเลย เวลาเครื่องบินร่อนลงเราจะเห็นด้านซ้ายก็ภูเขา ขวาก็ภูเขา เหมือนนั่งเครื่องบินอยู่ในแกรนด์แคนยอน (Grand Canyon)^๔ บางคนบอกว่านั่งเครื่องบินเหมือนกับที่เห็นในหนังเจมส์บอนด์ เครื่องบินก็วกไปวนมาในซอกเขา พอถึงสนามบิน ก็ปัดนมีเวลาประมาณไม่เกิน ๑๐ หรือ ๑๕ วินาที พอเลี้ยวปีกก็ลงจอดเลย ลงจอดในสนามบินที่ยาวเพียง ๒ กิโลเมตร เพราะอยู่ในหุบเขา ซอกเขาพื้นที่จำกัดมาก แต่ก็สามารถลงจอดได้ด้วยความเร็วร้อย ถ้ามองว่าเป็นอย่างไรบ้าง เขาก็ตอบว่าไม่มีสายการบินนานาชาติจากประเทศอื่นมาลงที่นี่เลย ไปเปิดสายการบินครั้งแรกที่ประเทศไทย เมื่อ ๒๐ ปีมาแล้ว โดยประเทศยอมเสียเปรียบคือ การบินไทยไม่บินมาลงที่เมืองพาโร แต่ว่าประเทศภูฏานบินไปประเทศไทยเป็นว่าเล่น ทำไมไทยถึงใจกว้าง ตอบว่าทุกประเทศยอมเสียสละ ไม่ยอมบินมาหรอก เพราะอันตราย กับต้นที่จะมาลงที่นี่ได้ต้องมีความชำนาญในพื้นที่ ไม่ใช่เรดาร์นำเครื่องบิน ใช้สายตาและความชำนาญ เพราะฉะนั้นกับต้นที่ไหนก็ยอมแพ้

เมื่อเครื่องบินลงจอดโดยสวัสดิภาพแล้ว เราก็ได้รับการต้อนรับจากคณะผู้แทนของท่านประธานศาลฎีกา ซึ่งมาต้อนรับพวกเราแนะนำเข้าสู่ที่พัก จากนั้นเราก็มีโอกาสไปเยี่ยมชมเยนที่ศาลฎีกา ซึ่งเป็นสำนักงานแห่งใหม่ สร้างขึ้นใหม่ โดยการสนับสนุนทุนจากรัฐบาลอินเดีย ได้ดำเนินการก่อสร้าง ซึ่งการก่อสร้างอาคารบ้านเมืองเป็นอย่างไรนั้น เดี่ยวจะเอาไปเล่าในช่วงของความสุขมวลรวมของประเทศซึ่งเป็นนโยบายที่สะท้อนอยู่ในสถาปัตยกรรม อาคาร สถานที่ บ้านเมือง สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ศาสนา ทุกสิ่งทุกอย่าง

^๒ โกลกัตตา Kolkata ชื่อเดิม กัลกัตตา Calcutta เป็นเมืองหลวงของรัฐเบงกอลตะวันตก ประเทศอินเดีย ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำฮูกลี ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดเป็นอันดับที่ ๔ ของประเทศอินเดีย

^๓ สายการบิน Bhutan Airline และ Druk Airline

^๔ แกรนด์ แคนยอน (Grand Canyon) เป็นดินแดนหินผาและหุบเหว ซึ่งหน้าผามีความสูง ๑.๖ กิโลเมตร และหุบเหวยาว ๔๕๐ กิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของรัฐแอริโซนา ประเทศสหรัฐอเมริกา ค้นพบโดยพันตรีจอร์จเวสลีย์ เพาเวลล์ และคณะเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๖๙

ตอนนี้รัฐบาลประเทศภูฏานมีชื่อเสียงที่ดีไปในระดับโลกคือเวทีสหประชาชาติ (United Nations: UN) ว่าเป็นประเทศที่ใช้นโยบายเศรษฐกิจไม่เน้นผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ หรือ GNP (Gross National Product) แต่ใช้นโยบายความสุขมวลรวมของประเทศในประเทศนี้เขาเรียกว่า GNH (Gross National Happiness) ความสุขมวลรวมของประเทศใช้นโยบายนี้ไปประกาศในสหประชาชาติ ไปประกาศทั่วโลก หมายความว่า ความสุขสำคัญกว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว เศรษฐกิจเติบโตแต่คนไม่มีความสุขเขาถือว่าล้มเหลว โดยอะไรบ้างที่นำไปสู่ความสำเร็จของนโยบาย GNH หรือ Gross National Happiness นั้น ก็จะได้กล่าวในโอกาสต่อไป

ภูฏาน : ประเทศมังกรเหินฟ้า

เมื่อมาถึงประเทศนี้ มาทำความรู้จักกับประเทศภูฏานกันสักหน่อย ว่าทำไมเราจะต้องให้ความสนใจ สนใจ กับประเทศภูฏานเหตุเพราะว่าเป็นประเทศที่เราเรียกกันว่า อาณาจักร หรือ ราชอาณาจักร ด้านพระพุทธศาสนา คนเกือบทั้งหมดของประเทศนี้นับถือพระพุทธศาสนาหายาน ถ้าเรียกกันในสมัยปัจจุบัน เรียกว่า วชรยาน คือ พระพุทธศาสนาสายทิเบต และประเทศนี้อยู่ตรงไหน ก็อยู่ใกล้กับทิเบต ด้านเหนือของประเทศภูฏาน ซึ่งประเทศนี้มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ลาดเอียง ด้านภาคใต้เป็นพื้นที่ราบแล้วก็สูงขึ้นเรื่อยๆ เป็น ๑ กิโลเมตร เป็น ๒ กิโลเมตร จนไปถึงพื้นที่สูงสุดในภาคเหนือประมาณ ๗ กิโลเมตร พื้นที่เป็นสโลปแบบเทเอียง ลาดเอียงอย่างนี้ จุดที่สูง ๗ กิโลเมตรเป็นดินแดนเชื่อมกับทิเบต กับจีนแผ่นดินใหญ่ ส่วนด้านใต้ ด้านตะวันตก ตะวันออก ติดกับประเทศอินเดีย ดังนั้น ประเทศภูฏานจึงถูกล้อมอยู่ด้วย ๒ ประเทศที่ยิ่งใหญ่ทางวัฒนธรรมคืออินเดียกับจีน เพราะฉะนั้นจะใช้ชื่อว่าอินโดจีนก็ไม่ผิด เพราะอยู่ระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีน มีขนาดพื้นที่พอสมควร เท่าๆประเทศสวีตเซอร์แลนด์ ประมาณ ๔๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตรหากแต่พลเมืองของประเทศท่านก็คงนึกไม่ถึงมีประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ คนเท่านั้นเอง มีเมืองหลวงชื่อเมืองทิมพู (Thimbu) มีคนประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน ซึ่งเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด

ราชอาณาจักรนี้อยู่ที่เทือกเขาหิมาลัย มีชื่อว่าภูฏาน บางทีก็เรียกว่า “ภู-ฐาน” คำว่า ภูฏาน หรือ “ภู-ฐาน” นี้ เป็นชื่อที่อิงกับภาษาสันสกฤต เรียกกันง่าย ๆ ว่าคนอินเดีย คนอังกฤษที่ไปปกครองอินเดีย สมัยโน้น เรียกประเทศแห่งนี้ หากแต่คนที่นี่เรียกประเทศตัวเองว่า ดรุ๊กยูล(Druk Yul) แปลว่า ประเทศมังกร มังกรเหินฟ้า คนอินเดียหรือคนอังกฤษ เรียกว่า ภูฏาน หรือ “ภู-ฐาน” ซึ่งมี ๒ ความหมาย คนไทยเรามักจะคุ้นชินกับคำว่า “ภู-ฐาน” หากแต่ที่นี้เราเรียกว่า ภูฏาน ซึ่ง ภู นี้คือ ภูเขา ฐาน คือ สถานที่รวมแล้วคือ ประเทศที่มีสถานที่สูงเป็นภูเขา เรียกว่า “ภู-ฐาน” เราก้เชื่อแบบนี้ แต่พอมาถึงที่นี้มาฟังการออกเสียง คำอธิบายให้เป็นภูฏานก็แล้วกัน

ภูฏาน นั้นมาจาก ๒ คำก็คือ ภู ภูต หรือโกตซึ่งในสมัยโบราณเป็นชื่อเรียกคนทิเบต คนทิเบตเรียกชื่อประเทศตัวเองว่าโกตบวกกับคำว่า อันตะ ภาษาบาลีสันสกฤต หมายถึง ที่สุดรวมกันเป็นคำว่า โกตันตะ หรือภูตันตะ หมายถึงขอบชายแดนสุดเขตของทิเบต ทั้งนี้ ในสมัยก่อนประมาณว่าตั้งแต่ ๕๐๐ ถึง ๑,๐๐๐ ปีก่อนนั้นดินแดนตั้งแต่ทิเบตลงมาถึงภูฏานเขาถือว่าเป็นดินแดนเดียวกันยังไม่มีการแบ่งแยกประเทศ ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาแบบเดียวกัน บางคนตั้งข้อสงสัยว่าภูฏานรับพระพุทธศาสนามาจากไหน ตอบได้ว่ารับมาจากทิเบต แล้วทำไมพระพุทธศาสนาถึงได้อ้อมไปทิเบตซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ทางเหนือก่อนแล้วจึงค่อยลงมาถึงภูฏานซึ่งอยู่ทางใต้ ก็ต้องตอบว่า แท้ที่จริงแล้วในสมัยก่อนนั้นเขาเป็นดินแดนเดียวกันเป็นอาณาจักรเดียวกัน ไม่ได้แบ่งแยกประเทศเป็นดินแดนผืนเดียวกันมาจนสุดเขตด้านใต้ของประเทศภูฏานในปัจจุบันจนกระทั่งภูฏานได้แยกตัวมาจากทิเบตตั้งประเทศอย่างเป็นทางการในภายหลัง

คนภูฏานตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามภูเขาซึ่งเดินทางไปมาหาสู่กันลำบากยากแค้น ภูมิประเทศทุรกันดารมาก พลเมืองก็มีน้อย จึงตัวกันเป็นหมู่บ้าน เป็นเมืองเล็กๆไม่ได้เป็นเมืองใหญ่ เป็นประเทศนั้นก็สภาพย้อนกลับไปเมื่อ ๕๐๐-๖๐๐-๗๐๐ ปี จึงกล่าวได้ว่าดินแดนที่เป็นภูฏานนี้ในสมัยโบราณก็อยู่ในอาณาจักรทิเบตนั่นเองดังนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึงทิเบตเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑, ๑๒ หรือ ๑,๐๐๐ กว่าปีมาแล้วพระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าพระพุทธศาสนาได้ไปถึงดินแดน

ภูฏานด้วยเมื่อกษัตริย์ทิเบตและประชาชนยอมรับนับถือชาวทิเบตที่นับถือพระพุทธศาสนาได้สร้างวัดในทิเบตขึ้นในราวพุทธศตวรรษ ๑๑, ๑๒ หรือประมาณ ๑,๐๐๐ - ๑,๔๐๐ ปีมาแล้ว มีหลักฐานว่าการสร้างวัดในสมัยนั้นได้กระจายไปทั่วดินแดนทิเบต มีการสร้างวัดแบบทิเบตเมื่อ ๑,๐๐๐ ปีก่อนมาแล้วที่เมืองพาโรประเทศภูฏานโดยคณะเดินทางจากมหาวิทยาลัยได้มีโอกาสเข้าเยี่ยมเยือนวัดดังกล่าวในเย็นของวันที่ ๒๓ มีนาคม พบว่าเป็นวัดที่สร้างมากกว่าพันปีมาแล้วเมื่อพระพุทธศาสนาไปถึงทิเบต^๔ หลังจากนั้นพระพุทธศาสนาจึงเผยแผ่มาจากอินเดียเข้ามาสู่ภูฏานโดยตรง โดยท่านคุรุปัทมะสัมภาวะ (KuruPadmasambhava) เป็นผู้นำพระพุทธศาสนาแบบตันตระ หรือวัชรยานหรือมนตร์ชยานเข้ามาเผยแผ่ในภูฏานด้วยเหตุนี้จึงทำให้ท่านปัทมะสัมภาวะได้รับการนับถือเรียกได้ว่าน้องๆ พระพุทธเจ้าที่เดียวดังจะพบได้ว่าในอุโบสถต่างๆในประเทศนี้ นอกจากจะมีพระพุทธรูปแล้วยังมีรูปเคารพ คือ ท่านปัทมะสัมภาวะ ประดิษฐานอยู่เรียงกัน ตรงกลางเป็นพระพุทธเจ้า ด้านซ้าย ด้านขวาเป็นท่านปัทมะสัมภาวะและผู้ที่ตั้งราชอาณาจักรภูฏานให้เป็นอิสระแยกมาจากทิเบต เรียกว่าเป็นบิดาของราชอาณาจักรภูฏานก็ว่าได้

ในประวัติศาสตร์ภูฏานบันทึกว่าเมื่อประมาณ ๔๐๐ ปีมาแล้วมีลามะของทิเบตชื่อว่าท่านซับดรุง งาวัง นัมกาล (ZhabdrungNgawangNamgyal) ซึ่งท่านผู้นี้ถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับการพยากรณ์ว่าเป็นลามะผู้ยิ่งใหญ่กลับชาติมาเกิด แต่ผู้ไม่ยอมรับท่านก็มีจึงทำให้เกิดความขัดแย้งกัน จนต้องปลีกตัวออกมาอยู่ในภาคใต้ของทิเบต ซึ่งเป็นดินแดนของภูฏานในสมัยนี้เมื่อท่านเดินทางมาถึงในสมัยนั้นบ้านเมืองยังกระจัดกระจายกันอยู่ ไม่ได้รวมกันเป็นพื้นที่ เป็นประเทศเดียวกัน เหมือนกับว่ามีผู้ยิ่งใหญ่อยู่หลายแห่ง แต่เมื่อท่านซับดรุง งาวัง นัมกาลมาถึง ท่านได้รับความเคารพนับถือว่าเป็นผู้มีการศึกษาดี เฉลียวฉลาด เป็นลามะผู้มีบารมี ในที่สุดก็ได้รับการยอมรับและตั้งตนเป็นผู้นำ พอตั้งตนเป็นผู้นำท่านก็สร้างสิ่งที่เรียกกันว่า **โชง** หรือ **ชอง** หรือ **ชอง** (Dzong) แล้วแต่จะเรียก ชองนี้เป็นปราสาท ถ้าหากเราดูรูปชองจะเหมือนกับปราสาทราชวังนี่เองโดยมีกำแพงสูงหลายสิบฟุตล้อมรอบเป็นกำแพงสีขาว หลังคาเป็นสีออกแดงๆ ใส่หมวกให้บนหลังคาสีเหลือง หรือสีทอง อันหมายถึงราชวังทางศาสนา สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นศูนย์กลางในการปกครอง โดยมีกองทัพมีพระ ทุกอย่างสรุปแล้วสมัยต้นนี้เลียนแบบทิเบตนั่นเอง เหมือนกับดาไลลามะในสมัยก่อนที่เป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินเป็นทั้งพระสังฆราชา

เมื่อท่านซับดรุง งาวัง นัมกาลมาถึงที่นี่จึงมีสถานะเป็นทั้งพระราชาทั้งพระสังฆราชาอยู่ในตัวท่านเอง อยู่ในวังที่เรียกว่า “ชอง” ชองนี้จะมีทั้งส่วนที่เป็นกำแพงสูงป้องกันการโจมตีจากกองที่ตามไล่ล่าท่าน

^๔ วัดที่เยี่ยมชมคือ วัดคิชู (KyichuLhakhang) เป็นหนึ่งในวัดที่เก่าแก่ที่สุดในภูฏาน สร้างในพ.ศ. ๑๒๐๒ ประกอบด้วยโบสถ์ ๒ หลัง หลังเก่าสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชองเจินแกมโป กษัตริย์ทิเบต ((SongtsänGampo) เป็นกษัตริย์ทิเบตระหว่าง พ.ศ. ๑๑๖๓-๑๑๙๓) ตามความเชื่อเรื่องการสยบยักษ์ที่มานอนขวางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่อกเขาหิมาลัย โดยโปรดให้สร้างวัดทั้งสิ้น ๑๐๘ วัดภายในวันเดียว เปรียบเหมือนการตอกหมุดบนร่างของยักษ์ ซึ่งวัดคิชูนี้จะตั้งอยู่บริเวณข้อเท้าซ้ายของยักษ์ โบสถ์หลังเก่ามีพระประธานองค์ใหญ่ เบื้องหน้ามีร่องรอยการสักการะซึ่งศาสนิกชนลัทธิลามะจะกราบแบบนอนราบกับพื้นเพื่อแสดงการคารวะสูงสุด เรียกว่า อัษฎางคประดิษฐ์ ส่วนโบสถ์หลังใหม่เป็นของพระราชชนนีในกษัตริย์องค์ปัจจุบัน เพื่อเสด็จมานั่งวิปัสสนา

คือกองทัพทิเบต ซึ่งทิเบตไม่ต้องการให้ท่านยิ่งใหญ่ไม่ต้องการให้ท่านเป็นอิสระ จึงส่งกองทัพมาโจมตีปราสาทของท่าน ซึ่งในปราสาทนี้จะมีส่วนที่ป้อมยาม มีศูนย์ที่เป็นราชการอยู่ข้างใน มีส่วนที่เป็นโบสถ์เป็นกุฏิ มีที่พักอยู่ข้างในเบ็ดเสร็จเลย สามารถที่จะต่อสู้กับอริราชศัตรูได้ ท่านก็ประสบความสำเร็จในการขับไล่กองทัพทิเบตจนกระทั่งไม่มาต่อแยะท่าน ท่านจึงประกาศเอกราชตั้งเป็นประเทศภูฏานขึ้นมา

ประเทศภูฏานที่ว่านี้เป็นราชอาณาจักร มีศูนย์กลางการปกครองคือปราสาทหรือซอง โดยในปัจจุบันแบ่งออกเป็น ๒๐ จังหวัด ในแต่ละจังหวัดจะมีศูนย์การปกครอง คือ ปราสาทแบบนี้ทุกแห่งเลย คณะของเราได้มีโอกาสไปเยือนปราสาทที่ใหญ่ที่สุด สำคัญที่สุดของประเทศนี้ที่เมืองปุนะกา (Punaka) ในส่วนราชอาณาจักร ก็มีคณะเสนาบดีปกครองประเทศ คณะเสนาบดีจะเลือกกันเองทุก ๔-๕ ปี ให้มีผู้นำทำหน้าที่เหมือนกษัตริย์ หรือนายกรัฐมนตรี มีชื่อตำแหน่งว่าเทส หรือเทสี มีการดำเนินการปกครองระหว่างพุทธจักร กับอาณาจักร ในศูนย์บัญชาการ คือ ปราสาทหรือซอง เป็นอย่างนี้เชื่อมโยงกันทุกปราสาทในประเทศภูฏานเป็นศูนย์บัญชาการประเทศ เหตุการณ์เป็นอย่างนี้เรื่อยมาเป็นอาณาจักรที่มี ๒ รัฐบาล คือ รัฐบาลคณะสงฆ์ดูแลเรื่องของศาสนา มีเจเคนโป (Je Khenpo) หรือพระสังฆราชเป็นผู้นำ ซึ่งก็เลือกกันเองโดยคณะสังฆมนตรี คณะสังฆมนตรี ซึ่งมีไม่มาก ในปัจจุบันนี้มี ๖ รูปด้วยกัน คัดเลือกกันเองให้เป็นผู้ว่า สมัยโบราณเป็นแบบนี้ ในฝ่ายบ้านเมืองก็เลือกกันเองให้เป็นเทสหรือเทสี เป็นอย่างนี้มาราว ๓๐๐ ปี

จนกระทั่งเมื่อประมาณ ๑๑๐ ปีที่ผ่านมาการที่มี ๒ ผู้นำและมีปราสาทอยู่ในที่ต่างๆทำให้เกิดการแบ่งอำนาจกัน เขาเรียกกันว่าคานอำนาจกัน กลุ่มปราสาทที่อยู่ในด้านภาคกลางก็มีอำนาจอยู่ในทางภาคกลางและภาคตะวันออก ส่วนทางตะวันตกซึ่งอยู่ในเมืองพาโรที่กำลังพูดอยู่นี้ก็มีอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นผู้กุมอำนาจ จึงต่อสู้กันอยู่หลายสิบปี จนกระทั่งมีผู้ชนะ ซึ่งผู้ชนะเป็นผู้นำสูงสุดมีอำนาจกองทัพ ซึ่งเป็นสถาปนาราชวงศ์กษัตริย์ขึ้นมาเมื่อ ๑๑๐ ปีที่แล้วก็คือ ราชวงศ์วังชุก(Wangchuck) ราชวงศ์นี้มีปฐมกษัตริย์คือ กษัตริย์อูเกน วังชุก (UgyenWangchuck)^๖ ทรงครองอำนาจทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักร ทุกฝ่ายต้องขึ้นตรงต่อกษัตริย์ผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดิน เราเรียกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเอง

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อ ๑๑๐ ปีมาแล้ว ตรงกับปีพ.ศ. ๒๔๕๐ ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ในช่วงนั้นเป็นความจำเป็นที่จะต้องรวมศูนย์ให้เกิดความมีเอกภาพของดินแดนนี้ เพราะอังกฤษมาปกครองอินเดียอยู่ในภาคใต้ของภูฏาน กองทัพของอังกฤษก็ยึดดินแดนของภูฏานไปที่ละน้อย ที่ราบตรงไหนปลูกข้าวปลูกพืชได้ดี อังกฤษก็ยึดไปเป็นอาณาจักรอินเดียซึ่งอังกฤษปกครอง ในส่วนภาคเหนือก็มีอิทธิพลของจีนซึ่งมาเกี่ยวข้องกับทิเบตคือคัลานปีบภูฏานเข้ามา ภูฏานในสมัยนั้นเพื่อความอยู่รอดจึงได้รวมอาณาจักรที่จะอยู่รอดภายใต้กษัตริย์องค์เดียวคือราชวงศ์วังชุก มีการสถาปนากษัตริย์ขึ้นเมื่อ ๑๑๐ ปีมาแล้ว และ

^๖ ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์วังชุก คืออูเกน วังชุก (UgyenWangchuck 1861-1926) ครองราชย์ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

อังกฤษให้การรับรองสถาบันกษัตริย์นี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ของประเทศนี้คือ ๑๑๐ ปี มีกษัตริย์สืบสันตติวงศ์มา ๕ พระองค์^๗ รัชกาลปัจจุบันคือรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์วังชุกที่ว่านี้ แสดงว่าสถาบันกษัตริย์นี้เกิดขึ้นมา ๑๑๐ ปีมาแล้วในยุคที่ประเทศกำลังเผชิญกับการล่าอาณานิคม ปรากฏว่านโยบายของกษัตริย์วังชุกในสมัยนั้น สามารถรักษาอธิปไตยเอกราชให้กับประเทศภูฏานไว้ได้ แม้ว่าอังกฤษได้เซ็นสัญญากับภูฏานโดยอังกฤษที่ว่านี้หมายถึงอังกฤษที่มาปกครองอินเดียเซ็นสัญญากับภูฏานว่า นโยบายต่างประเทศอังกฤษต้องกำกับดูแล กิจกรรมภายในประเทศก็เหมือนเป็นอิสระ เพราะฉะนั้น ในเวลาต่อมาเมื่ออังกฤษประกาศให้อินเดียเป็นเอกราชมีอิสรภาพขึ้นมา ภูฏานจึงเซ็นสัญญากับอินเดียอีกในลักษณะที่เป็นประเทศเอกราช แต่ในขณะที่ทางต่างประเทศก็ต้องพึ่งทางฝ่ายอินเดีย การสนับสนุนงบประมาณต่างๆ ต้องมาจากอินเดีย เพราะประเทศภูฏานนี้ไม่มีทางที่จะออกสู่ทะเล มีแต่ภูเขาล้อมรอบ จึงกล่าวได้ว่านโยบายต่างประเทศของภูฏานนี้ก็อยู่ในกรอบที่เหมือนกับว่าเก็บตัวเงียบๆ อยู่

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือเมื่อ ๔๐ กว่าปีมาแล้วรัชกาลที่ ๓ ของประเทศนี้สามารถทำให้ประเทศภูฏานเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เป็นสมาชิกขององค์การนานาชาติ และก็เปิดประเทศได้นโยบายของประเทศไม่ได้หือหวาในการที่จะเปิดประเทศ ค่อยๆ เปิดรับชาวต่างชาติ เปิดการท่องเที่ยว เปิดการพัฒนา มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นมา และแผนพัฒนาเศรษฐกิจของรัชกาลที่ ๓ นี้ ยังไม่ทันได้ประกาศตีพิมพ์ถึงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งรัชกาลที่ ๔ ได้กำหนดนโยบายของการพัฒนาประเทศว่าไม่ได้เน้นเรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียว พัฒนาด้านสังคมด้านสิ่งแวดล้อม เรียกนโยบายนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ว่านโยบายพัฒนาประเทศแบบความสุขมวลรวมของประเทศ(Gross National Happiness : GNH)นั่นเอง เพราะฉะนั้นความสุขมวลรวมของประเทศจึงพัฒนาจากสังคม วัฒนธรรม เคียงคู่กับทางเศรษฐกิจ

เมื่อเรามาถึงประเทศนี้ก็จะเห็นได้ว่า การพัฒนาประเทศในลักษณะอย่างนี้ ไม่ได้ละทิ้งรากเหง้าของประเทศ ซึ่งถือว่าประเทศภูฏานนี้เป็นประเทศที่มีสิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นภูเขาเป็นปราการที่กั้นเพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอกให้รักษาเอกราชอธิปไตยมาได้ สืบต่อทางวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม อันต่อเนื่องกันมา มีภาษาเป็นของตัวเอง มีพุทธศาสนา คือ วัชรยาน ฉะนั้นเมื่อเรามาถึงดินแดนประเทศนี้ ตั้งแต่วันแรกเราก็จะเห็นสถาปัตยกรรมของภูฏาน มีการรักษาไว้อย่างชัดเจน เรียกกันว่า บ้าน ร้านค้า ตลาด จะก่อสร้างขึ้นมา รัฐบาลในเมืองหลวงหรือทุกเมือง เขียนเป็นเทศบัญญัติว่าสูงได้

^๗ กษัตริย์ราชวงศ์วังชุก มีดังนี้

๑. อุแกน วังชุก UgyenWangchuck (1861-1926) First King, reigned 17 Dec 1907 – 21 Aug 1926
๒. จิกมี วังชุก JigmeWangchuck (1902/1906-1952) Second King, reigned 21 Aug 1926 – 24 Mar 1952
๓. จิกมี ดอร์จี วังชุก JigmeDorjiWangchuck (1929-1972)Third King, reigned 24 Mar 1952 – 24 Jul 1972
๔. จิกมี ซิงเก วังชุก JigmeSingyeWangchuck (1955) Fourth King, reigned 24 Jul 1972 – 15 Dec 2006
๕. จิกมี เคซาร์ นามเกล วังชุก JigmeKhesarNamgyel(Wangchuck (b.1980) Fifth King, reigned 14 Dec

ไม่เกิน ๔ -๕ ชั้น โดยเฉพาะหน้าต่างต้องมีกรอบที่เป็นศิลปะงดงามของชาวภูฏาน จะมีกรอบหน้าต่างทำด้วยไม้ มีลวดลายวิจิตรงดงาม ทาสีสวยงาม ถามว่า ทำไมเป็นอย่างนี้ทั้งบ้านทั้งตลาด ร้านต่างๆ เขาบอกว่า ใครจะสร้างบ้านตรงไหนอย่างไรต้องขออนุญาตจากรัฐมนตรี เทศมนตรี แม้จะสร้างวัด ก็ต้องกำหนดเป็นแผนก่อสร้างไว้หมด เมื่อเราไปเยือนที่ศาลฎีกาของประเทศนี้ จึงเห็นการก่อสร้างที่สวยงาม ทั้งการออกแบบ และที่สำคัญเมื่อได้พบกับท่านประธานศาลฎีกา ปรากฏว่าท่านอธิบายได้เองว่า สถานที่นี้หมายถึงอย่างนี้ หมายถึงอย่างนั้น อันนี้เป็นภาพของท่านซบตรงผู้ก่อตั้งประเทศ ผู้ก่อตั้งกฎหมาย ซึ่งมีกฎหมายฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักร ทั้งสองฝ่ายนี้ใช้บังคับคนในประเทศเหมือนกัน ก็หมายความว่าคนภูฏานเคารพกฎหมายบ้านเมืองด้วย และเคารพหลักศีลธรรมเหมือนกฎหมาย โดยเปรียบเทียบโทษของกฎหมายบ้านเมืองเหมือนกับแอกที่มาใส่ป่า ยิ่งทำผิดแอกยิ่งหนัก หมายความว่าโทษมันหนักขึ้นส่วนกฎหมายของฝ่ายศาสนา ซึ่งเป็นกฎศีลธรรมเหมือนกับผ้าไหม ผ้าไหมมาผูกเป็นปม มันดูนุ่มไม่มีการลงโทษที่รุนแรง แต่สามารถกำกับประชาชน เหมือนเอาผ้าไหมผูกคนเข้าด้วยกัน สามารถอธิบายได้ดีว่าสอง กฎหมายต้องไปด้วยกัน

เพราะฉะนั้นประธานศาลฎีกาก็ดี อดีตประธานศาลฎีกาก็ดีต่างจึงศึกษากฎหมายในพระศาสนาตั้งแต่ในประเทศนี้ก็คือ พุทธศาสนาแบบวัชรยานพร้อมกันนิมนต์พระสงฆ์และผู้นำในประเทศที่มีพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่มีระบบวินัยในพระไตรปิฎกมาช่วยกันคิดว่าระบบวินัย หรือกฎหมายที่เป็นเหมือนผ้าไหมในพระบาลีพระไตรปิฎกแบบเถรวาทนั้นเป็นอย่างไร เป็นเหตุให้ศาลฎีกาสนใจจะไปศึกษาพระวินัยและศีลในประเทศไทย จึงนิมนต์และเชิญพวกเราในฝ่ายมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในขณะที่เดียวกันทางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็เชิญท่านประธานศาลฎีกาท่านอดีตรัฐมนตรีและคณะ ไปที่ประเทศไทยในช่วงเดือนพฤษภาคมฉลองวิสาขบูชาโลกเพื่อปรึกษาหารือกับผู้นำชาวพุทธ ธรรมนุญหรือรัฐธรรมนูญแบบพุทธควรจะเป็นอย่างไร กฎหมายแบบพุทธในพระพุทธศาสนาจะเป็นอย่างไร เพื่อมาประยุกต์ใช้ในประเทศภูฏาน

กล่าวได้ว่าเมื่อมาที่นี้แล้วนักกฎหมายทั้งหลายพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ประเทศภูฏานซึ่งมีรัฐธรรมนูญเมื่อพ.ศ. ๒๕๕๑ นี้เอง เมื่อ ๗-๘ ปีที่ผ่านมา ทำให้มีการเลือกตั้งมีสภาผู้แทน แยกอำนาจกันหลังจากที่กษัตริย์รัชกาลที่ ๔ ได้สละราชบัลลังก์ ปัจจุบันนี้รัชกาลที่ ๕ คือ กษัตริย์จิกมี วังชุก เป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญปกครองของประเทศนี้ เมื่อไม่ถึง ๑๐ ปีที่ผ่านมา เรียกว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข^๔ แต่ในก่อนหน้าที่สมัยรัชกาลที่ ๔ มีระบบรัฐสภาอยู่แล้ว ในพลตินัยก็ถือว่าเป็นระบบเลือกตั้ง ฉะนั้นในรัฐธรรมนูญที่ร่างกันใหม่นี้ ผู้ที่เป็นคนออกแบบและร่างรัฐธรรมนูญก็คืออดีตรัฐมนตรีท่านโสณัมทับเกซึ่งถือว่าเป็นปรมาจารย์ด้านกฎหมาย และมีความสนใจอยากจะได้คำสอนด้านวินัยในพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกของเถรวาท และหลักคำสอนในวัชรยาน เป็นกฎแบบพุทธ เพราะว่าเขาไม่ต้องการจะทิ้งรากเหง้าทางพระพุทธศาสนาที่ซบตรง งาวัง นัมกาล ได้ทำเอาไว้เมื่อ ๔๐๐ ปีที่แล้ว อะไรที่บรรพบุรุษได้สร้างได้ทำเขาจะสืบต่อ

^๔ Constitutional monarchy

ดังนั้น เมื่อไปที่ศาลฎีกา ทางประธานศาลฎีกาจึงได้พูดถึงเรื่องศาสนา เรื่องคำสอนและเมื่อมาพบกบอดีตประธานศาลฎีกาซึ่งตอนนั้นแม้จะเกษียณอายุราชการแล้ว แต่เป็นผู้ที่ได้รับการนับถือจากนักกฎหมาย นักการเมืองในประเทศนี้ จึงได้แลกเปลี่ยนกันในเรื่องของกฎหมายในพระพุทธศาสนา ท่านกระตือรือร้นในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่งโดยในวันแรกที่มาเยือนเราจะพูดถึงเรื่องการประยุกต์คำสอนในพระพุทธศาสนาในด้านกฎหมายนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างกฎหมายของบ้านเมือง ในประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาตรงๆอย่างกฎหมายนี้ เป็นเรื่องที่เราจะต้องดำเนินการต่อไป มีความผันผวนถึงขั้นรัฐธรรมนูญแบบพุทธ นี่คือความผันของท่านอดีตประธานศาลฎีกา น่าจะผันดังๆไปถึงประเทศไทยด้วย

ส่วนนี้เรียกกันว่าเราได้เห็นบุคคลสำคัญที่ได้ไปศึกษาไปเรียนจบจากยุโรปจากอเมริกา มาเชี่ยวชาญด้านกฎหมายไม่ใช่แค่ศาสตร์สมัยใหม่ แต่รู้พุทธธรรมลัทธิในส่วนที่ประยุกต์ในการปกครองบ้านเมืองสามารถที่จะอ้างคำสอนในคัมภีร์ อ้างคำสอนของท่านซัดตรง งาวัง นัมกาลได้ จึงถือว่าคนนี่คือศูนย์กลางในการพัฒนา ต่อให้เราสร้างบ้าน สร้างเมืองให้สวยสดงดงาม มีสิ่งแวดล้อมที่ดี สภาพแวดล้อม จะไม่เห็นสิ่งสืบเนื่องที่มีอัตรหะสาระสำคัญใด ถึงแม้เราจะบอกว่าประเทศนี้มีโบสถ์มีวิหารมีวิถีชีวิต มีอะไรต่างๆที่เป็นพุทธแต่หากคนไม่ศึกษาพระพุทธศาสนา มันจะหายไปหมด พระพุทธศาสนาจะถูกกลืนจากคำสอนอื่นๆไปหมด จะเหลือแต่เปลือก น่าดีใจที่ในกฎหมาย ผู้นำของประเทศศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งท่านทั้งหลายที่เป็นนักบวชก็ช่วยกันเทศนาสั่งสอน ทำให้รากเหง้าหรือรากฐานของวัฒนธรรมยังอยู่

ในวันที่สองการมาเยือนเมื่อเดินทางถึงเมืองทิมพู (Thimpu) ซึ่งเป็นเมืองหลวงอีกเหมือนกัน คณะสงฆ์สมัยก่อนอยู่ที่ปุนากาซึ่งคือเมืองหลวงแต่โบราณมา มาสมัยนี้เมื่อถึงฤดูหนาวตั้งแต่พระสังฆราชลงมาจะไปอยู่ที่ปราสาทเมืองปุนาคา ๖ เดือน พอถึงหน้าร้อนก็จะย้ายไปอยู่ที่เมืองทิมพูอีก ๖ เดือน ในช่วงนี้เป็นฤดูหนาว ดังนั้นเมื่อจะไปพบผู้นำทางศาสนาในประเทศภูฏาน เราจึงต้องเดินทางจากทิมพูเมืองหลวงไปยังเมืองหลวงเก่าคือปุนาคาในการเดินทางด้วยรถยนต์นี้ต้องขึ้นเขาระยะทาง ๑๒๐ กิโลเมตร ใช้เวลา ๓ ชั่วโมง เส้นทางกำลังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ในภูฏานนี้เมืองจะอยู่บนหุบเขา และต่ำสุดจะเป็นแม่น้ำสายใหญ่ๆ เยอะทีเดียวในประเทศนี้ต้นน้ำอยู่ในทิเบต หิมะละลายฝนตกลงมา ไหลตามลำธารตามตรอกซอกเขา สร้างบ้านสร้างเมืองริมแม่น้ำ ไปที่ทิมพูเราจะเห็นแม่น้ำที่เมืองพาโรเราก็เห็นแม่น้ำ ที่แคบๆตั้งที่ว่าเครื่องบินลงที่พาโรยากนั่นแหละ ไปที่เมืองปุนากาเราจะเห็นแม่น้ำ ๒ สาย เขาเรียกว่าแม่น้ำสตรีแม่น้ำบุรุษ ๒ สาย มาบรรจบกันทำให้เกิดแหลมขึ้น เป็นดินแดนที่ยื่นที่แม่น้ำโอบขึ้นมาบนปลายแหลมตรงปลายแหลมนี้แหละได้มีการสร้างของคือป้อมปราการที่ยิ่งใหญ่ ตั้งแต่สมัยผู้นำประเทศเมื่อ ๔๐๐ ปีมาแล้วเป็นปราสาทราชวังขนาดใหญ่ มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชมมีบันไดไม้ให้ปีนขึ้น ซึ่งบันไดไม้นี้ถ้ามีอริราชศัตรูมา ก็สามารถชักออกได้ด้วยและสู้กับข้าศึกศัตรู ปีนบันไดไม้เข้าไปที่ป้อม เข้าไปในวัด สูงหลายสิบฟุต สิบฟุต พอเราเข้าไปข้างในจะเรียกว่าหอคอยหลังแรก หอคอยแห่งนี้เมื่อเข้าไปจะเห็นบริเวณลานกว้างขวางด้วยเป็นที่พักของข้าราชการ ได้สนทนากับท่าน แลกเปลี่ยน

๙ แม่น้ำโพ (Po Chu) และแม่น้ำโม (Mo Chu) หรือแม่น้ำพ่อ แม่น้ำแม่

กัน ซึ่งท่านมีวิทยาลัย ซึ่งมีโรงเรียนของพระ ผู้ที่อาศัยเรียนประมาณ ๓๐๐ รูป มหาวิทยาลัยต้องไปเรียนที่เมืองหลวงคือทิมพู

ในระบบการปกครองคณะสงฆ์ มีตำแหน่งสังฆราชที่เรียกว่า เจเคนโป เป็นประมุข มีคณะสังฆมนตรี ๕ รูป ซึ่งแบ่งกันเป็นสังฆมนตรีว่าการปกครอง ว่าการศึกษาว่าการเผยแผ่รวมกันเป็น ๖ รูป เหมือนกับมหาเถรสมาคมปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งในประเทศภูฏานนี้มีพระทั่วประเทศประมาณ ๗,๐๐๐ - ๘,๐๐๐ รูป อาจจะมีพระอิสระที่ไม่ได้สังกัดคณะสงฆ์ เรียกว่าโพธิสัตว์ คือปฏิบัติเองเหมือนพระอีกประมาณ ๑,๐๐๐ รวมแล้วประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป ฉะนั้นการปกครองคณะสงฆ์ที่เรียกว่าพุทธจักรของเขาจึงมีรูปแบบการปกครองแบบเป็นระบบเมื่อได้พบกับผู้นำสงฆ์ที่ปูนาคาจึงได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและมีการเชื่อมโยงกันว่าในอนาคตอาจจะส่งพระมาเรียนที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ต่อจากนั้นได้ชมภายในปราสาทซึ่งมีศิลปะที่งดงามมีที่พัก มีห้องสวดมนต์ และมีหอคอยตรงกลางสูงสุดซึ่งใครก็ขึ้นไม่ได้นอกจากสังฆราชและพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้นที่จะขึ้นไปได้ ตรงนั้นเป็นที่เก็บศพของท่านซัดรูงางวัง นัมกาล ผู้ก่อตั้งประเทศเมื่อ ๔๐๐ ปีที่แล้วและชาวภูฏานเชื่อว่าท่านเพียงเข้าสมาธิท่านยังไม่สิ้นชีพ ฉะนั้น เมื่อมีการแต่งตั้งพระสังฆราชใหม่ก็ต้องไปกราบข้างบนเวลาสถาปนาภคัตริย์องค์ใหม่จะต้องขึ้นไปปรับผ้าคล้ายๆ ผ้าคลุมสีเหลืองที่ข้างบนนั้นด้วย จึงจะได้เป็นภคัตริย์ ฉะนั้นสถานที่ตรงนี้จึงมีความสำคัญเหมือนวัดพระแก้วในประเทศไทยเพียงแต่ประเทศไทยไม่มีพระอยู่ แต่ที่ภูฏานนี้ ของคือปราสาทที่เมืองปูนาคานี้เป็นสถานที่ที่มีพระอยู่ รวมทั้งร่างอันสงบนิ่งของผู้ก่อตั้งประเทศด้วย

ฉะนั้นพิธีในการราชาภิเษกที่เราได้ข่าวว่ามีการสถาปนาภคัตริย์ ล้วนทำพิธีที่ปราสาทนี้ทั้งนั้น เป็นศูนย์กลางการประเทศ เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของประเทศภูฏาน เราได้มีโอกาสมาเยือนวัดรอบๆ สิ่งแวดล้อมในวัดที่สวยงาม รักษาได้อย่างดี แม้กระทั่งสะพานไม้ขนาดใหญ่ที่ใช้ข้ามแม่น้ำมายังตัวปราสาทก็สวยงามคงทน มีน้ำที่ใสสะอาด มีปลาเค้าตัวใหญ่ๆ ไม่มีใครมาจับ มาตกเบ็ด ฆ่าสัตว์ อยู่กันตรงนั้นนาน ได้เห็นวิถีชีวิตที่อยู่กับธรรมชาติในประเทศที่เราเดินทางผ่านไปแล้วยังเชื่อได้ว่า ประเทศนี้รักษามรดกทางวัฒนธรรม มรดกทางธรรมชาติ ทางสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี

เมื่อเราได้ชมสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วก็มาดูวิถีชีวิตของชาวบ้านบ้าง ซึ่งจะเห็นวิถีชาวบ้านที่เราเดินทางมาเป็นร้อยกิโลผ่านมา ในระหว่างทางกำลังก่อสร้างถนนแต่บังเอิญวันอาทิตย์เครื่องจักรจอดนิ่งอยู่ ก็ถามผู้ที่เกี่ยวข้องว่าทำไมไม่ก่อสร้างล่ะ รถเครื่องจักรจอดนิ่งอยู่ทำไม เขาก็ตอบว่าเป็นนโยบายของรัฐบาลนี้ ให้หยุดงานทุกคนเลย วันเสาร์ก็หยุดงาน ประชาชนในภูฏานให้หยุดงาน โดยเฉพาะกรรมกรผู้ใช้แรงงานหยุดงานในวันเสาร์ วันอาทิตย์ เพื่อที่จะได้ใช้เวลาอยู่กับครอบครัว เป็นหนึ่งในนโยบายให้เกิดความสุขมวลรวมของประเทศ ความสุขมวลรวมของประเทศไม่ได้เกิดจากการทำงาน ทำงานได้เงินมากแต่ไม่มีเวลาอยู่กับครอบครัว ทำให้ไม่มีความสุขในครอบครัว ทำให้ลูกติดยาแบบบางประเทศ ในประเทศนี้ให้คนหยุดงาน ทำงานเวลา ๙.๐๐ - ๑๗.๐๐ น. ต้องหยุดเลย ใครจะไปช้อปปิ้งในเมืองหลวงพอสามทุ่มนี้ปิดหมดแล้ว ตลาดร้างหมด เพราะคนจะต้องกลับไปอยู่บ้าน อยู่กับครอบครัว สรุปก็คือ นโยบายความสุขมวลรวมของประเทศนี้ ในวิถีชีวิตซึ่งได้ประกาศใช้มาหลายปีมาแล้ว ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มาจนกระทั่งในรัชกาลในปัจจุบัน คือ รัชกาลที่ ๕ ยังใช้นโยบายนี้อยู่

ความสุขมวลรวมประชาชาติ (Gross National Happiness: GNH)

คำว่าความสุขมวลรวมประชาชาติ (Gross National Happiness: GNH) ของประเทศนี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลได้ประกาศใช้เพื่อแทนที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (Gross National Product: GNP) ซึ่งไม่ได้บอกว่าคุณมีความสุขแค่ไหน เพราะการแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยไม่ได้มีความหมายเลยถ้าคุณไม่มีความสุข เพราะฉะนั้นความสุขเป็นเป้าหมายในชีวิตของทุกชีวิต ทำอย่างไรจึงจะมีความสุข รัฐบาลนี้ก็บอกว่าจะต้องมีเสาหลัก ๔ เสา ด้วยกัน คือต้องพัฒนาประเทศทั้งเศรษฐกิจและสังคมตามแนวโน้มประกอบด้วย

๑. การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable and equitable socio economic development)
๒. การรักษานวัตกรรมมรดกทางวัฒนธรรม (preservation and promotion of culture)
๓. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (conservation of environment)
๔. หลักธรรมาภิบาล (good governance)

รัฐบาลได้ประกาศไว้ ๔ อย่างเพื่อเป็นดัชนีวัดว่าเวลาที่พัฒนาต้องถามว่าไปทำลายสิ่งแวดล้อมไหม ถ้าทำลายให้หยุด แล้วไปทำลายสังคมหรือวัฒนธรรมไหม เช่นการท่องเที่ยว หากชาวต่างชาติมาเยอะก็จะเป็นการทำลายวิถีชีวิตที่ดั้งเดิม แม้กระทั่งการที่จะให้มีวิทยุ โทรทัศน์ มีอินเทอร์เน็ตก็คิดหนักกว่า ถ้ามีทีวีเสริอาจจะใจแตกดูแต่หนังฮอลลีวูดเพราะฉะนั้นประเทศนี้จึงเป็นประเทศสุดท้ายในโลกที่อนุญาตให้มีสถานีวิทยุโทรทัศน์ที่เห็นมีอยู่สถานีเดียวเรียกว่า BBS (Bhutan Broadcasting Service) พอเปิดเข้าไปดูก็จะมีแต่เรื่องการสวดมนต์ตอนเช้า มีการเทศน์ และก็มีเรื่องของวัฒนธรรม การศึกษา ภาพยนตร์ ฎฎานได้ฉายอยู่เป็นประจำ อินเดียก็มาเยอะภาพยนตร์ไทยก็มี เพราะฉะนั้นคนภูฏานใช้เวลาว่างดูทีวีซึ่งมีอยู่ช่องเดียวนี้แหละ ครอบครัวมีความสุขไปตามอัตภาพ ทีกักตัวอย่างแบบนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า มันจะต้องไปด้วยกัน เราเรียกว่าพัฒนาให้ครบ ๔ ด้าน คือ **กายภาพนา** ให้พัฒนากาย ให้อยู่ดีกินดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี **ศีลภาวนา** ให้พัฒนาระบบความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดี **จิตภาวนา** ให้พัฒนาอารมณ์ความรู้สึกให้ดีขึ้น และ **ปัญญาภาวนา** ให้พัฒนาปัญญาให้เจริญองงามซึ่งจะต้องไปด้วยกัน เราพูดเป็นทฤษฎีแต่ในทางปฏิบัติแยกกันละทาง ๒ ทาง เหมือนกับจับปูใส่กระดิ่ง

ในประเทศภูฏานนี้ได้เขียนเป็นนโยบายไว้ในรัฐธรรมนูญว่าต้องให้ถือความสุขมวลรวมของประเทศเป็นนโยบายของรัฐบาล เพราะฉะนั้นรัฐบาลไหนมาก็ต้องถือนโยบายนี้เพราะกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เมื่อพัฒนาประเทศก็ขยายจาก ๔ เสาหลักออกเป็นนโยบาย ๙ ข้อ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ข้อแรกการพัฒนาอย่างยั่งยืนหมายถึงอะไร เขาก็หมายถึงการพัฒนาสุขภาพกายต้องดีส่งเสริมให้คนมีสุขภาพกายดี มีโรงพยาบาลเท่าไร การกินเป็นอย่างไร สะอาดไหม มีโรคติดต่อไหม มีการออกกำลังกายไหม นี่ก็เป็นตัวชี้วัด แล้วก็มีสุขภาวะทางจิต ซึ่งเรียกว่า Psychological Well-being ครอบคลุมไปถึงอะไร คือ ความรู้สึกที่เป็นสุข เขาจะมีแบบสอบถามว่าคุณเป็นสุขแค่ไหน และความสุขนี้เกิดจากอะไร ความสุขนี้เกิดจากอะไร ตัวชี้วัดจะประกอบด้วย ความสุขในครอบครัว เช่น เวลาอยู่กับครอบครัวแค่ไหน เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้โยงไปถึงศาสนาด้วย ว่ามีการรักษาศีล มีการนั่งกรรมฐานใหม่ และไปวัดกันหรือเปล่า โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งการไปวัดในวันสำคัญเหมือนกับวันพระของที่นี่ ทุกคนก็ไปวัดกันทั้งนั้น ไปสวดมนต์ ไปไหว้พระ ไปทำบุญ รัฐบาลส่งเสริมสนับสนุน และมีตัวชี้วัดอีกตัวหนึ่งที่น่าสนใจ คือ เชื้อเรื่องกฎแห่งกรรมใหม่ คิดเรื่องกรรมหรือเปล่าเวลาทำอะไรก็ตาม คุณเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วไหม เพราะมันไปป้องกันทุจริตคอร์รัปชัน เอากฎแห่งกรรมมาช่วย ที่เคยบอกว่ากฎหมายศาสนาเหมือนกับผ้าไหมดึงรัดเอาไว้เพื่อช่วยกฎหมายแห่งศาสนา เหมือนบ้านเราสมัยหนึ่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงเราก็เอาภาพไปเผยแพร่ ตามศาลาวัดในสมัยโบราณ ซึ่งที่นี่ยังทำอยู่ เพราะฉะนั้นเวลาเข้าโบสถ์ หรือเข้าไปที่ไหนจะมีภาพมบาล การตัดสินพิพากษา จะเห็นอย่างนี้ คุณเชื่อกฎแห่งกรรมใหม่ศาสนาใหม่ และเรื่องสุขภวะนี้ก็โยงไปถึงการมีเวลาในการใช้ชีวิตอย่างไร การใช้เวลาก็เอามาวัดด้วย ต้องมีโอกาสได้พักผ่อนนอนหลับ เขาให้หลักวันละ ๘ ชั่วโมง คนในประเทศนี้เขียนไว้ชัดว่าคนละ ๘ ชั่วโมง ทำงานวันละกี่ชั่วโมง เช่นวันละ ๘ ชั่วโมง และมีเวลาอยู่กับครอบครัว ห้างสรรพสินค้ากำหนดไว้เลยต้องปิดด้วยหยุด ๒ วัน แล้วแต่เมือง เมืองหลวงคือเมืองทิมพู จะหยุดวันจันทร์และวันอังคาร เมืองอื่นเขาก็หยุดเพื่อให้คนที่เป็นพนักงานได้อยู่กับครอบครัว และในเรื่องของการใช้เวลาที่กล่าวมา การก่อสร้างนี้หยุดเลยในวันเสาร์และวันอาทิตย์ เป็นต้น นี่เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ต่อมาในเรื่องของวัฒนธรรม เขาให้ความสำคัญโดยเฉพาะกรมศิลปากรของเขาก็ดี เรื่องใด ๆ ก็ตามให้มีการอนุรักษ์ การฟื้นฟูรำขบร้อง การดนตรีแบบโบราณ ทำไว้อย่างมากทีเดียวเพื่อรับแขกบ้านแขกเมือง เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมสะท้อนสถาปัตยกรรมด้วยการก่อสร้างต้องได้รับอนุญาตตามที่กล่าวมา และที่สำคัญก็คือ รัฐบาลให้งบประมาณในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งหมดเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญ พระไม่ต้องหาปัจจัยมาซ่อมสร้างวัด หรือซ่อมสร้างอาคารสถานที่เลย รัฐบาลอุปถัมภ์หมดทั้งอาหารการกิน ภัตตาคารทั้งหลาย ดูแลกันอย่างนี้ วัฒนธรรมบ้านเมืองที่นี้จึงเป็นอย่างนี้

ส่วนเรื่องสิ่งแวดล้อมต้องถือว่าเป็นสละหลัก เสาหลักทีเดียว ในรัฐธรรมนูญเขียนไว้ด้วยว่าประเทศนี้ต้องให้ที่ดินของประเทศเป็นป่าไม่น้อยกว่า ๖๐ เปอร์เซ็นต์ และถามว่าตอนนี้ได้กี่เปอร์เซ็นต์ เขาบอกว่า ๗๐ เปอร์เซ็นต์แล้วที่เป็นพื้นป่าของประเทศเขาจะให้ถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ให้ได้ เพราะปลูกต้นไม้กันใหญ่ และที่นั้งกันอยู่นี้ก็เป็นพื้นป่าทั้งนั้น ไปไหนก็มีแต่ต้นไม้ต้นไม้ไร่ยังไม่ปลูกก็ปลูก และเขาใช้ต้นไม้กันอย่างประหยัดทีเดียว อย่างคุ่มค่า ไม่ได้สร้างบ้านกันตามใจชอบ ต้องได้รับอนุญาตในการที่จะไปตัดต้นไม้มา ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมทั้งสัตว์ป่า ทั้งเรื่องของลำธาร รักษาความสะอาดดูแลกันอย่างดี ต้องมาดูแลเพราะฉะนั้นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและวัฒนธรรมเป็นมรดกที่มีคุณค่า ทั้งเรื่องศาสนาด้วย ทำให้ชาวต่างประเทศอยากที่จะเข้ามา อยากที่จะเข้ามาท่องเที่ยวแต่การพัฒนาเศรษฐกิจจะเอาเงินจากนักท่องเที่ยวอย่างเดียวไม่ได้เดี๋ยวนักท่องเที่ยวเขาจะมาเยอะ มาสร้างมลภาวะให้กับประเทศ โดยเฉพาะเมื่อเข้ามาแล้วทำให้เด็กที่นี้ใจแตก เอายาเสพติดเข้ามาจะอย่างไร เพราะฉะนั้นรัฐบาลที่นี้จึงควบคุมกำหนดยอดนักท่องเที่ยวเพื่อเข้าประเทศภูฏานปีละไม่เกิน ๑ แสนคนเท่านั้น ต่อให้มีเงินเขาก็ไม่ให้เขา มาประเทศเกินกว่านี้ต่อปี และใครที่จะเข้ามาจะต้องกำหนดว่าจะมาโดยลำพังไม่ได้ จะต้องอาศัยบริษัทเพื่อการนำเที่ยวของประเทศนี้ นำรถยนต์มารับ นำพาเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ ตามสถานที่ที่กำหนด

มาพักโรงแรมที่กำหนด โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายแต่ละวัน นักท่องเที่ยวทั่วโลกต้องมีค่าใช้จ่าย โดยจ่ายเงินให้กับการท่องเที่ยว ซึ่งการท่องเที่ยวนำเงินไปให้บริษัทนำเที่ยวดูแล เพราะฉะนั้นเงินที่จะให้ใช้ในแต่ละวัน ๒๕๐ เหรียญสหรัฐ ก็คือเกือบ ๑๐,๐๐๐ บาทต่อวัน ไม่รวมค่าเครื่องบิน ไม่รวมค่าอื่นๆ แพงขนาดนี้เพื่อมาชมความงามของภูมิประเทศ ชมวัฒนธรรม แต่ถ้ามาเป็นแขกบ้านเมืองแบบนี้ไม่เกี่ยว อันนี้มาด้วยคำอาราธนาในมนต์ แต่ถ้ามาทั่วไปเรียกว่าต้องมีค่าใช้จ่ายสูง เพราะฉะนั้น การดำเนินนโยบายอย่างนี้จึงทำให้ประเทศนี้รักษาสภาพแวดล้อมในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมไว้ได้ โดยที่แขกบ้านแขกเมืองไม่ทำให้คนประเทศนี้ใจแตก

สุดท้าย คือ ธรรมาภิบาล ซึ่งธรรมาภิบาล หมายถึง การปกครองที่โปร่งใส ไม่ทุจริตคอร์รัปชัน ให้ทุกคนมีส่วนร่วม มีระบบสภา ระบบการเลือกตั้ง อันนี้ต้องถือว่าเป็นตัวกำกับการไม่ทุจริตคอร์รัปชัน ทำให้ข้าราชการที่นี้สามารถดูแลป่าไม้ ลองคิดดูว่าถ้าเจ้าหน้าที่ป่าไม้รับเงินใต้โต๊ะ ตัดไม้ทำลายป่าจะเหลือพื้นที่ ๗๐ เปอร์เซ็นต์หรือ จะสามารถคุ้มกันการก่อสร้างให้อาคารสถานที่ที่มีความสวยงามงดงาม ถ้าข้าราชการคอร์รัปชันรับรองบิดเบี้ยวหมดเลย ประเทศนี้ไม่เหลืออะไรเลย แต่ธรรมาภิบาลนี้ น่าจะเป็นกุญแจสำคัญในการขับเคลื่อนตั้งแต่พระมหากษัตริย์องค์พระมหากษัตริย์จิกมี วังซุก มาจนถึงคณะรัฐมนตรี รัฐบาล ทุกคนมีความสุขกับการอยู่ในชีวิตที่เรียบง่าย ถามว่าทำไมเขาไม่คอร์รัปชันล่ะ จะเอาเงินไปทำอะไร ที่นี้สิ่งฟุ้งเพื่อไม่มี อยู่กับกิจกรรมไปวัดสวดมนต์ อยู่กับธรรมชาติ เพราะฉะนั้นมีเงินมากก็ไม่ได้สามารถนำไปซื้ออะไรฟุ่มเฟือย สินค้าแบรนด์เนมก็ไม่มี อยู่กันอย่างนี้ และเขาทำได้อย่างไร การศึกษา ซึ่งการศึกษารัฐบาลเขาคูมหมด ให้เรียนเรื่องอะไร ทำอย่างไร และตอนนี้ใครที่ไปเรียนต่างประเทศ เขาก็กำกับด้วยว่าไปเรียนที่ไหน เมืองไทยก็มี แต่เขาจะตั้งมหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดในประเทศนี้รับนักศึกษาได้เป็นหมื่นๆ แล้วก็กำหนดการเรียนการสอนให้อยู่ในระบบที่ดี และที่สำคัญ คือ หลักสูตรทั้งหลายมีเน้นในเรื่องของภาษาอังกฤษ ภาษาอังกฤษนี้จะทำให้ทุกคนได้ติดต่อกับต่างประเทศ มีการพัฒนาที่เจริญก้าวหน้าต่อไป

สรุป

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า เสาหลัก ๔ เสา นี้ เขาทำแล้ว เริ่มตั้งแต่เสาการพัฒนาที่ยั่งยืน เสาการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เสาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเสาธรรมาภิบาล ขยายเป็น ๙ นโยบาย ประเทศนี้กำกับดูแลกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีความงดงามและมีคุณค่าทางศาสนาเป็นฐานรองรับ เพราะมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานนับพันปี แต่ถ้านับในทางพระพุทธศาสนาที่ต่อเนื่องในการปกครองก็ ๔๐๐ กว่าปีตั้งแต่สมัยพระนเรศวรมหาราช เพราะฉะนั้น จึงเป็นราชอาณาจักรที่มีสถาบันกษัตริย์ สถาบันพระพุทธศาสนาที่คล้ายคลึงกับประเทศไทย จึงมีอะไรที่น่าสนใจที่น่าจะได้มาศึกษาวันนั้นก็ขอใช้เวลาสั้นๆ สรุป มีอะไรอีกเยอะต้องมาดูแล ขอจบแต่เพียงเท่านี้ ขอเจริญสุขสวัสดิ์จึงมีแต่ท่านสาธุชนผู้ชม ผู้ฟังทุกท่าน